

УДК 343.98

<https://doi.org/10.32703/2663-6352/2025-2-18-336-340><https://orcid.org/0000-0001-8466-7192>**Леоненко Тетяна Євгенівна**

доктор юридичних наук, професор
(Національний університет «Запорізька політехніка»,
м. Запоріжжя, Україна)

<https://orcid.org/0000-0002-2057-6942>**Шиян Дмитро Сергійович**

кандидат юридичних наук, доцент
(Національний університет «Запорізька політехніка»,
м. Запоріжжя, Україна)

<https://orcid.org/0000-0003-2336-2314>**Шиян Ольга Юріївна**

кандидат юридичних наук, доцент
(Національний університет «Запорізька політехніка»,
м. Запоріжжя, Україна)

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ

Анотація. У статті на підставі аналізу наукових поглядів, теоретичних положень та законодавства, досліджено проблемні питання особи злочинця. Вчення про особу злочинця є одним з основних структурних елементів предмета кримінологічної науки. Без вивчення особи злочинця не можливо у повному обсязі дослідити усі інші кримінологічні проблемні питання, у тому числі детермінанти злочинності, її попередження, включаючи заходи попередження злочинності, кримінологічне прогнозування та планування заходів протидії злочинності. У зв'язку з набранням чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22.11.2018 р. № 2617-VIII, були внесені зміни, зокрема до Кримінального кодексу України, відповідно до пункту 2 розділу I цього закону, в тому числі у переважній кількості випадків термін «злочин» замінено на «кримінальне правопорушення». У зв'язку із цим злочин став лише одним з видів кримінального правопорушення, поряд з кримінальним проступком. А тому злочинність утворюють не лише злочини, а взагалі кримінальні правопорушення. У Кримінальному кодексі України передбачене поняття «суб'єкт кримінального правопорушення», «особа, яка підлягає кримінальній відповідальності», «особа, яка вчинила кримінальне правопорушення» або «винний». Кримінологи децю неохоче змінюють термінологію у науці. І якщо використання у понятті «особа злочинця» терміну «особа», а не «особистість» є більш менш обґрунтованою та менш дискусійною. То вживання

саме терміну «злочинець» є більш спірним і проблемним питанням. Пропонуємо у цьому випадку використовувати термін «кримінальний правопорушник», тобто – «особа кримінального правопорушника». Розглянувши особу злочинця, зроблено висновки про подальшу актуалізацію цієї проблематики. Пропонується використання терміну «особа кримінального правопорушника» як системи соціально значимих ознак, властивостей, рис, характеристик, відносин і зв'язків, що характеризують людину, винну в порушенні закону України про кримінальну відповідальність, у поєднанні з іншими (неособистими) обставинами й умовами, які впливають на її кримінально протиправну, зокрема злочинну поведінку. Аналіз визначеної проблеми є перспективним для подальших наукових досліджень і запозичення позитивного досвіду щодо розглядуваного питання.

Ключові слова: особа злочинця, соціальна значимість, особистість, ознаки, властивості, зв'язки, відносини.

Annotation. The article, based on the analysis of scientific views, theoretical provisions and legislation, explores problematic issues of the personality of a criminal. The study of the personality of a criminal is one of the main structural elements of the subject of criminological science. Without studying the personality of a criminal, it is impossible to fully investigate all other criminological problematic issues, including the determinants of crime, its prevention, including crime prevention measures, criminological forecasting and planning of measures to combat crime. In connection with the entry into force of the Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Simplifying Pre-Trial Investigation of Certain Categories of Criminal Offenses" dated 11/22/2018 No. 2617-VIII, amendments were made, in particular, to the Criminal Code of Ukraine, in accordance with paragraph 2 of Section I of this law, including in the vast majority of cases the term "crime" was replaced by "criminal offense". In this regard, a crime has become only one of the types of criminal offense, along with a criminal misdemeanor. Therefore, crime is formed not only by crimes, but by criminal offenses in general. The Criminal Code of Ukraine provides for the concept of "subject of a criminal offense", "person subject to criminal liability", "person who committed a criminal offense" or "guilty". Criminologists are somewhat reluctant to change terminology in science. And if the use of the term "person" rather than "personality" in the concept of "criminal person" is more or less justified and less debatable. Then the use of the term "criminal" is a more controversial and problematic issue. We propose in this case to use the term "criminal offender", that is, "person of a criminal offender". Having considered the identity of the criminal, conclusions were drawn about the further actualization of this issue. It is proposed to use the term "personality of a criminal offender" as a system of socially significant signs, properties, traits, characteristics, relationships and connections that characterize a person guilty of violating the law of Ukraine on criminal liability, in combination with other (impersonal) circumstances and conditions that affect his criminally unlawful, in particular criminal, behavior. The analysis of the identified problem is promising for further scientific research and borrowing positive experience on the issue under consideration.

Keywords: criminal personality, social significance, personality, signs, properties, connections, relationships.

Постановка проблеми. Вчення про особу злочинця є одним з основних структурних елементів предмета кримінологічної науки. Без вивчення особи злочинця не можливо у повному обсязі дослідити усі інші кримінологічні проблемні питання, у тому числі детермінанти злочинності, її попередження, включаючи заходи попередження злочинності, кримінологічне прогнозування та планування заходів протидії злочинності.

Метою статті є аналіз проблемних питань особи злочинця як системи соціально значимих ознак, властивостей, рис, характеристик, відносин і зв'язків, що характеризують людину, винну в порушенні закону України про кримінальну відповідальність, у поєднанні з

іншими (неособистими) обставинами й умовами, які впливають на її кримінально протиправну, зокрема злочинну поведінку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Суттєвий внесок у дослідження проблемних питань особи злочинця, зокрема, зробили В. В. Голіна, Б. М. Головкін [1], І. М. Даньшин [2; 3], О. М. Джужа [4], А. П. Закалюк [5], Г. С. Костюк, А. В. Микитчик [6], Ю. В. Нікітін, І. В. Нікітіна [7], Л. С. Сміян [8], О. Ю. Шостко [1] та ін.

У роботах вищезазначених авторів досліджується цілий ряд питань, що стосуються особи злочинця. Однак ці положення підлягають підсумуванню, а також переосмисленню з урахуванням сучасних досягнень кримінологічної науки та внесення змін і доповнень у Кримінальний кодекс України (далі – КК).

Виклад основного матеріалу. О. Ю. Шостко вважає щодо співвідношення термінів «особа» й «особистість», то дуже часто російський термін «личность» перекладають українською як «особа», що не є правильним, оскільки основне визначення цього терміна в юридичній літературі – «лицо» (наприклад, особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, фізична особа, особа без громадянства (використовується в КК України)). Розглядаючи внутрішні якості та характеристики індивіда, вчений зазначає, що слід вживати саме термін особистість – «личность» – personality. Тому особа відображає цілісність людини (лат. Persona), а особистість (лат. personalitas) – це соціальна та психологічна характеристика, яка досліджується кримінологами. У переважній більшості в сучасній кримінології, соціології, філософії використовується саме цей термін [1, с. 88].

А. П. Закалюк також зазначав, що не можна також ототожнювати в кримінології поняття «особа» й «особистість» [5, с. 235]. Особа – це той образ (обличчя) людини, яким вона постає у суспільних відносинах, яким її сприймають учасники цих відносин, суспільної активності та діяльності [5, с. 235]. Особистість злочинця – це сукупність соціально-типових ознак, що сформувалися у процесі неблагополучного соціального розвитку особи, відрізняються своєю суспільною неприйнятністю та крайньою формою останньої – суспільною небезпечністю, обумовлюють криміногенну мотивацію та кримінальну активність особи, безпосередньо спричиняють вчинення кримінального правопорушення [5, с. 239].

Л. С. Сміян під «особою, яка вчинила кримінальне правопорушення (злочин)», розуміє сукупність зазвичай соціально значущих якостей особистості людини, що впливає в сукупності із зовнішніми умовами (ситуацією) на кримінально протиправну, у тому числі злочинну поведінку. Однак, якщо для кримінального права суб'єкт кримінального правопорушення – це той, хто скоїв діяння, що мають усі елементи складу кримінального правопорушення, і несе передбачене законом покарання, то для кримінології визначення поняття особистості злочинця є більш складним завданням. Це пояснюється поряд з іншими чинниками тим, що поняття особистості злочинця деякою мірою має умовний, формальний характер і віднесення визначених дій до числа кримінально протиправних, зокрема злочинних залежить від законодавця. Він же, як відомо, може скасувати кримінальну відповідальність за вчинки, що раніше розглядалися ним як кримінально протиправні. Не можна не визнати також, що в багатьох осіб, які вчинили, наприклад, кримінальні правопорушення з необережності, можуть бути відсутні риси, типові для злочинців [8, с. 79].

Ю. В. Нікітін, І. В. Нікітіна вважають, що кримінологія вивчає особу злочинця в нерозривному зв'язку із антисоціальною поведінкою, але при цьому спирається як на теоретичні концепції так і на практичні висновки саме особистісних якостей особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Особистість є носієм специфічних мотивів, певних особистісних якостей, що сформувалися під впливом негативних елементів соціального середовища. Особа як цілісне утворення становить соціальну якість людини, яка не дається від народження, а формується у процесі діяльності й завжди пов'язана із суспільством [7, с. 129].

Описані І. М. Даньшином ознаки та властивості особи злочинця дозволили йому дати таке визначення цього феномену: особа злочинця – це сукупність істотних і стійких соціальних властивостей і ознак, соціально значущих біопсихологічних особливостей індивіда, що, об'єктивно реалізуючись у конкретному вчиненому кримінальному правопорушенні, надають вчиненому діянню характеру суспільної небезпечності, а винній у ньому особі – властивості суспільної небезпечності, у зв'язку з чим вона і притягається до відповідальності, передбаченої кримінальним законом [2, с. 37].

О. М. Джужа, А. В. Микитчик констатували, що особа злочинця – це сукупність соціально важливих ознак, взаємозв'язків і відносин, що характеризують людину, винну в порушенні норм закону про кримінальну відповідальність [6, с. 105].

З наведеного визначення випливають наступні висновки:

1) негативні соціально-економічні умови формують особу злочинця, що проявляється у факті вчинення кримінального правопорушення;

2) самі по собі криміногенні властивості не дозволяють вважати особу злочинцем до вчинення нею кримінального правопорушення;

3) до уваги необхідно брати як криміногенні фактори, що відбилися у свідомості особи та сформувавши в неї здатність вчинити кримінальне правопорушення, так і ті, які сприяли вчиненню конкретного кримінального правопорушення [4].

Кримінологія вивчає конкретних людей, одні з яких вчиняють правопорушення, а інші забезпечують запобігання цьому антисоціальному явищу та визначає закономірності цих відносин для організації науково-обґрунтованого контролю з метою недопущення вчинення кримінально каранних діянь. При цьому потрібно враховувати принцип зустрічної детермінації розвитку особистості (Г. С. Костюк). Суть цього принципу в даному контексті полягає в тому, що система заходів впливу на особистість правопорушника повинна відповідати його індивідуальним особливостям, стилю життя і мотивації. Найбільша ефективність реалізації цього принципу досягається під час системної та цілеспрямованої профілактики та ресоціалізації правопорушників. Отже визначити та впровадити ці відносини з кримінологічної точки зору можливо лише тільки через дослідження конкретних особистостей та їхні взаємостосунки з іншими суб'єктами. Власне ці відносини, що складаються в напрямку вчинення кримінального правопорушення, ведення антисоціального способу життя, що притаманне правопорушникам і формують відповідний тип особи, яка в кримінології називається особа злочинця. Беручи це до уваги можна наголосити, що використовуючи поняття «особа злочинця, як особи, яка підлягає кримінальній відповідальності (суб'єкт кримінального правопорушення)» треба мати на увазі – соціально-правову характеристику людини, яка вчинила кримінальне правопорушення [7, с. 128–129].

Об'єктом кримінологічного вивчення є: по-перше, окремі особи, які скоїли кримінальне правопорушення; по-друге, різноманітні контингенти злочинців, наприклад, неповнолітні злочинці, рецидивісти тощо; по-третє, різноманітні кримінологічні типи злочинців. Об'єктом вивчення кримінологів є одночасно особи, які не скоюють кримінальних правопорушень і поводять себе усталено правомірно. Це важливо при використанні методу контрольної групи та виявлення відмінностей характеристик злочинців від характеристик людей, які ведуть законослухняний спосіб життя і перебувають у тих самих умовах у мікросередовищі [8, с. 80].

Згідно з позицією І. М. Даньшина, про особу злочинця можна говорити у зв'язку з настанням юридично значущої події – вчиненням діяння, передбаченого законом про кримінальну відповідальність. Інакше і бути не може, оскільки властивості та якості будь-якої людини, у тому числі й злочинця, знаходять свій вияв не інакше, як в її діях і діяльності, а також у домінуючих орієнтаціях і мотиваціях. Суспільна небезпечність, згідно з теорією кримінального права, є матеріальною ознакою злочину. І особа, вчиняючи злочин, набуває тієї ж властивості – властивості суспільної небезпечності. Отже, початковий момент появи такого поняття, як «особа злочинця» збігається з фактом вчинення злочину. Після того як засуджений відбув покарання за вчинений злочин, коли було досягнуто цілі покарання і особою втрачені властивості суспільної небезпечності, тоді і немає потреби використовувати це поняття. Але трапляється так, як свідчить практика, що виправлення засуджених може і не відбутися. Однак навіть у цьому разі потрібно говорити не про особу злочинця, а про особу, яка становить потенційну небезпеку для суспільства. У зв'язку з цим до неї може застосовуватись

адміністративний нагляд, інші превентивні заходи (наприклад, профілактичний облік) [3, с. 83–84].

Крім того, у зв'язку з набранням чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22.11.2018 р. № 2617-VIII, були внесені зміни, зокрема до КК, відповідно до пункту 2 розділу I цього закону, в тому числі у переважній кількості випадків термін «злочин» замінено на «кримінальне правопорушення». У зв'язку із цим злочин став лише одним з видів кримінального правопорушення, поряд з кримінальним проступком. А тому злочинність утворюють не лише злочини, а взагалі кримінальні правопорушення. У КК передбачене поняття «суб'єкт кримінального правопорушення», «особа, яка підлягає кримінальній відповідальності», «особа, яка вчинила кримінальне правопорушення» або «винний». Кримінологи дещо неохоче змінюють термінологію у науці. І якщо використання у понятті «особа злочинця» терміну «особа», а не «особистість» є більш менш обґрунтованою та менш дискусійною. То вживання саме терміну «злочинець» є більш спірним і проблемним питанням. Пропонуємо у цьому випадку використовувати термін «кримінальний правопорушник», тобто – «особа кримінального правопорушника».

Висновки. Таким чином, розглянувши особу злочинця, зроблено висновки про подальшу актуалізацію цієї проблематики. Пропонується використання терміну «особа кримінального правопорушника» як системи соціально значимих ознак, властивостей, рис, характеристик, відносин і зв'язків, що характеризують людину, винну в порушенні закону України про кримінальну відповідальність, у поєднанні з іншими (неособистими) обставинами й умовами, які впливають на її кримінально протиправну, зокрема злочинну поведінку. Аналіз визначеної проблеми є перспективним для подальших наукових досліджень і запозичення позитивного досвіду щодо розглядуваного питання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська, О. В. Лисодед та ін.; за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкіна. Харків: Право, 2014. 511 с.
2. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни. 2-ге вид. перероб. і доп. Харків: Право, 2009. 288 с.
3. Кримінологія: підручник / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін.; за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкіна. Харків: Право, 2014. 440 с.
4. Кримінологія: підручник / О. М. Джужа, Я. Ю. Кондратьєв, О. Г. Кулик, П. П. Михайленко та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 416 с.
5. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.
6. Кримінологія: підручник [Текст] / О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Черней, С. С. Чернявський та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. В. Чернея; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джужі. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. 612 с.
7. Кримінологія: підручник / А. М. Бабенко, О. Ю. Бусол, О. М. Костенко та ін.; за заг. ред. Ю. В. Нікітіна, С. Ф. Денисова, Є. Л. Стрельцова. 2-ге вид., перероб. та допов. Харків: Право, 2018. 416 с.
8. Кримінологія: Підручник / За заг. ред. Л. С. Сміяна, Ю. В. Нікітіна. Київ: Національна академія управління, 2010. 496 с.